

5. Лащик І.П. Соціально-економічний аспект розвитку туристичної інфраструктури України // Туризм в Україні: сучасний стан та пріоритети розвитку: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 20–22 жовтня 2005 р.). – Львів, 2005. – 396 с.

УДК 338.45

О.В. Гук

Національний університет “Львівська політехніка”

СУТНІСТЬ ТА ПРИЧИНИ БАНКРУТСТВ ПІДПРИЄМСТВ

© Гук О.В., 2006

Удосконалено поняття банкрутства підприємства на підставі зазначення, що кредитор не завжди отримує повне відшкодування боргів у результаті застосування процедури банкрутства. На основі аналізу існуючих підходів до виділення причин банкрутства підприємств дістала подальший розвиток класифікація причин банкрутства підприємства, що дасть можливість адекватніше обирати методи попередження банкрутства.

In the research the author improved the meaning of enterprises bankruptcy through underlined that creditor not always got the full benefits of debts be the process of bankruptcy procedure. By the analysis of approaches of elucidation of bankruptcy reasons thaws elaborated better classification of bankruptcy reasons that allow more adequate to chose of methods to avoid of corporate bankruptcy.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. До кінця 80-х років минулого століття ліквідування вітчизняних підприємств через їхню збитковість та неплатоспроможність фактично не відбувалось, оскільки планова економіка з механізмом централізованого розподілу ресурсів для підприємств виключала такий інститут, як банкрутство. Парадокс при цьому полягав в тому, що держпідприємства часто мали значні заборгованості як перед партнерами, так і перед державою. Відомі факти планово збиткових виробників, однак таким підприємствам держава з метою запобігання соціальним конфліктам та економічним кризам списувала їхні борги. Із розпадом Радянського Союзу економічна криза, яка поглиблювалася швидкими темпами, призвела до масового банкрутства суб'єктів підприємництва у всіх без винятку галузях економіки країни. Погіршення статистики банкрутства підприємств зумовило відсутність у керівників підприємств досвіду та неготовність діяти за таких обставин. Крім відсутності досвіду підприємницької діяльності, іншою важливою причиною банкрутства підприємства була бездіяльність держави та відсутність законодавства у цій сфері. Вітчизняні підприємства, як і зрештою суспільство загалом, фактично зіштовхнулися з новою цивілізацією та новим способом життя, функціонувати за законами якого вони були не готові.

Як результат політичних зрушень, став етап глибоких змін у вітчизняній економіці. Протягом цього етапу українське суспільство в короткий термін змушене було освоювати ринкові механізми та закони, які у західній цивілізації розроблялися протягом багатьох століть. Зрозуміло, що це обійшлося економіці країни тисячами банкрутств та глибокою економічною кризою з її негативними економічними, соціальними та технологічними наслідками. Однак уже на початку XXI ст. національна економіка країни почала одужувати та поволі зростати. При цьому проблема банкрутства підприємств не зникла, а скоріше загострилася. Про це свідчить зростання кількості банкрутств підприємств протягом останніх років. Багато підприємств, які були де-факто банкрутами в останньому десятилітті минулого століття, однак працювали, отримуючи підтримку держави та накопичуючи борги (відкриваючи нові рахунки у разі їх блокування державними

органами влади), на початку нинішнього століття стали банкрутами де-юре. Змінилися також причини банкрутства підприємства, зросла кількість фіктивних банкрутств, з'явилися підприємства, доведені до банкрутства через бажання знищити головного конкурента або змінити форму власності тощо. Тому, як зазначають А. Гальчинський, В. Гейць, основне завдання державної структурної політики на цьому етапі є реструктуризація технологічної й організаційно-господарської структури неефективних суб'єктів господарювання з виділенням підприємств і видів продукції, що підлягають консервації, конверсії або ліквідації, у тому числі і через механізм банкрутства [1].

Сьогодні у вітчизняній економіці утворився феномен щодо процедури банкрутства підприємства. Він полягає у тому, що деякі вітчизняні підприємства не зацікавлені у формуванні системи попередження банкрутства підприємства, а навпаки, ініціюють її проведення. Тобто власники та керівництво таких підприємств навчилися використовувати процедуру банкрутства у власних цілях і зловживати лояльністю законодавця до неплатоспроможних підприємств та прогалин чинного законодавства. Найактивніше процедуру банкрутства в Україні використовують з метою зміни права власності.

Заступник голови Судової палати з розгляду справ про банкрутство Вищого господарського суду України Олександр Удовиченко зазначив, що до Вищого господарського суду постійно надходять звернення як від господарюючих суб'єктів, так і від державних контролюючих органів, органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування з приводу необґрунтованого затягування процедур банкрутства у різних стадіях провадження, ігнорування інтересів держави при введенні процедур санації або ліквідації підприємств з часткою державної власності у статутному фонді, що перевищує 25 % від незаконного відчуження державного майна або відчуження його за заниженими цінами, зловживань з боку арбітражних керуючих тощо [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій за проблемою. У науковій економічній та правничій літературі є безліч тлумачень терміна “банкрутство”. Цей термін вживається у багатьох суспільно-політичних і природничих науках, кожна з яких дає йому своє тлумачення (зараз особливо часто термін вживається у політології). Причиною існування великої кількості визначень є багатогранність цього поняття, неоднозначність у проявах і часто несподіваність наслідків. І донині тривають теоретичні обґрунтування цього феномену. У зв'язку з цим доцільно розглянути найтипівіші визначення поняття “банкрутства”, які трапляються у зарубіжних і вітчизняних наукових публікаціях.

Так, згідно з законом України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” “банкрутство – це визнана арбітражним судом нездатність боржника відновити свою платоспроможність і задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури” [3]. Недоліком цього визначення є те, що воно створює ілюзію обов'язкового задоволення боржником вимог кредиторів через застосування ліквідаційної процедури. На практиці дуже часто вимоги кредиторів залишаються незадоволеними попри позитивний розгляд їхнього позову та застосування ліквідаційної процедури. Крім того, процедура банкрутства у судах різної інстанції деколи тягнеться упродовж років, а підприємство де-факто є банкрутом. У дослідженні нас цікавлять насамперед економічні аспекти банкрутства підприємства, тому доцільно розглянути інші визначення цього поняття.

О. Терещенко дає таке визначення: “банкрутство підприємств – це наслідок глибокої фінансової кризи, система заходів щодо управління якою не дала позитивних результатів” [1, с. 13]. У “Фінансовому словнику” подається визначення, що “банкрутство – це неплатоспроможність боржника-підприємства, банку, іншої організації чи окремої особи платити за своїми борговими зобов'язаннями” [4, с. 44].

Як бачимо, фактично існують два визначення банкрутства: юридичне та економічне. Оскільки нас цікавитиме економічна суть цього феномену, а також юридичні наслідки, необхідно дати повніше визначення банкрутства. Отже, *банкрутство – це невідповідність фінансово-економічного становища підприємства до кредиторських вимог (різних груп впливу), величина яких визначається судом та частково або повністю задовольняється через застосування ліквідаційної процедури.*

Цілі статті. Полягають у вдосконаленні поняття банкрутство підприємства на основі аналізу існуючих тлумачень та світового досвіду розвитку інституту банкрутства. Також проаналізувавши існуючі підходи щодо виділення причин банкрутства підприємств, розробити власну удосконалену класифікацію причин банкрутств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Банкрутство у розвитку економіки та суспільства розглядають, як правило, як негативне явище. Оскільки вважається, що функціонування фінансово нестійких підприємств призводить до погіршення ситуації в економіці загалом. З таким твердженням можна погодитися за умови, якщо:

- негативні фінансові та інші економіко-соціальні показники є у більшості підприємств країни – “економічна пандемія банкрутства” (економічна пандемія банкрутства притаманна підприємствам, які діють на території країни, де відбувається фінансово-економічна криза);
- підприємство є стратегічним суб’єктом господарювання економіки країни і зникнення такого підприємства зумовлює порушення технологічного ланцюжка у виробництві, скорочення надходжень до державного бюджету;
- зникає велике підприємство і на його місці не з’являється нове, що зумовлює соціальну напруженість в регіоні, країні;
- підприємство виготовляло продукцію або надавало послуги з низьким рівнем еластичності або з нульовою еластичністю (як правило, природні монополії);
- банкрутство є фіктивним або зумисним з метою зміни власності, акціонерів тощо, що порушує інтереси груп впливу (працівників, менеджерів, акціонерів, суспільства тощо).

Разом з тим банкрутство доцільно розглядати і як процес еволюційного розвитку економіки будь-якої країни. Тобто інститут банкрутства дає змогу оздоровити економіку країни шляхом ліквідації фінансово нестійких підприємств та створити нові підприємства. Як зазначають науковці, тільки розвиток по-справжньому здорової системи ринкової конкуренції однозначно розкриває, які системи й форми господарювання життєздатні й прогресивні, а які приречені на банкрутство і природне відмирання [5, с. 11]. Інститут банкрутства дає змогу регулювати ринок виробника, не допускаючи перевиробництва, яке може призвести до економічних криз.

Важливим етапом формування системи попередження банкрутства на підприємстві є встановлення причин банкрутства. Зрозуміло, що причин є безліч і перерахувати їх усіх неможливо. Тому доцільно їх розглядати укрупнено за групами та акцентувати увагу на найважливіших.

Загалом чинники, які є передумовою банкрутства підприємств, можна згрупувати у такі дві групи [6–8]:

1) *зовнішні* щодо підприємства (економічні, політичні, демографічні, посилення міжнародної конкуренції, банкрутство боржників), на які воно не має можливості впливати або цей вплив дуже слабкий;

2) *внутрішні* (зростання дебіторської заборгованості, дефіцит власних обігових коштів, неефективність фінансових вкладень, відсутність договірної дисципліни тощо), які безпосередньо залежать від організації роботи на самому підприємстві.

Інші автори вважають, що причинами банкрутства є фінансові кризи [1, с. 13–15], які зумовлені екзогенними (спад кон’юктури в економіці, зменшення купівельної спроможності, значний рівень інфляції, нестабільність господарського та податкового законодавства, нестабільність фінансового та валютного ринків, поширення конкуренції у галузі, криза окремої галузі, сезонні коливання, дискримінація органами влади тощо) та ендегенними (низька якість менеджменту, дефіцити в організаційній структурі, низький рівень кваліфікації персоналу, недоліки у виробничій сфері, прорахунки в галузі постачання, низький рівень маркетингу та втрата ринків збуту, прорахунки в інвестиційній політиці, брак інновацій та раціоналізаторства, дефіцити у фінансуванні, відсутність або незадовільна робота служб контролю) чинниками.

Зрозуміло, що причини різнитимуться залежно від країни, регіону, галузі діяльності підприємства, величини підприємства, форми власності підприємства та його організаційно-правового статусу тощо. Тому доцільно розглянути нові на сьогоднішній день причини банкрутства підприємства, які

виникають внаслідок розвитку світової економіки та зовнішньоекономічних зв'язків між учасниками ринку, а також виділити причини банкрутства, притаманні вітчизняній економіці. І на завершення спробувати ці причини класифікувати у групи для того, щоб, аналізуючи причини банкрутства та розробляючи елементи попередження банкрутства, підприємство оптимізувало витрати ресурсів.

До сучасних причин виникнення банкрутства підприємства належать:

1) зростання ролі ТНК, збільшення великих компаній через процеси злиття, об'єднання, а отже, рівня конкуренції;

2) зростання вимог та потреб споживачів до продукції підприємств;

3) зростання частки наукоємних продуктів та послуг;

4) значне скорочення життєвого циклу товарів та послуг;

5) взаємозалежність економік різних країн та можливість виникнення "ефекту доміно" під час фінансово-економічних криз та банкрутств підприємств (наприклад, Азійська фінансово-економічна криза 1998 року, яка охопила багато країн і зумовила негативні наслідки навіть у фінансовій системі України);

6) зростання кількості терористичних актів у світі;

7) зростання обмежень щодо захисту довкілля активна діяльність природоохоронних організацій;

8) Internet-злочини та віртуальні махінації;

9) зростання природних катаклізмів та кількості техногенних аварій;

10) динамічність та турбулентність розвитку світової економіки;

11) корпоративні скандали через сексуальні домагання співробітників.

Аналіз діяльності вітчизняних підприємств дав змогу виділити такі внутрішні причини банкрутства підприємств:

1) некваліфікований менеджмент;

2) низька корпоративна культура та відсутність корпоративних цінностей;

3) відсутність стратегічного менеджменту на багатьох підприємствах;

4) боротьба між міноритарними та мажоритарними власниками підприємств;

5) зношеність основних фондів та відсутність коштів для їх оновлення;

6) недосконалі системи мотивування та низька продуктивність праці порівняно з іншими країнами;

7) відсутність систем попередження банкрутства підприємства;

8) наявність великої кількості зловживань та махінацій менеджменту;

9) продаж та купівля товарів, послуг через посередників, що знижує рівень рентабельності виробництва;

10) висока енергоємність виробів, велика кількість відходів виробництва та відсутність технологій з їх переробки;

11) наявність у підприємств надлишкових активів (машини, будівлі, транспортні засоби, запаси та обладнання).

Доцільно окремо виділяти зовнішні причини банкрутства вітчизняних підприємств:

1) недосконалість законодавства у сфері банкрутства підприємств та права власності;

2) зловживання у судовій гілці влади;

3) зловживання партнерів по бізнесу та недобросовісна конкуренція;

4) недоліки та зловживання в процесі проведення приватизації, особливо середніх та великих підприємств, а також невиконання новими власниками узятих інвестиційних та соціальних зобов'язань;

5) існування монополізму на окремих ринках;

6) існування високого рівня хабарництва та корупції;

7) постійні політичні зміни та невизначеність зовнішньої стратегії розвитку економіки спричиняють втрату ринків збуту;

8) наявність інформаційної асиметрії;

9) рейдерські захоплення підприємств та організацій;

10) високі відсотки за кредитами комерційних банків;

11) слабо розвинений вітчизняний фондовий ринок (обсяг вітчизняного ринку корпоративних облігацій становить лише 0,35 % ВВП, тоді як у Росії – 0,74 %, Польщі – 1,8 %, Естонії – 3,9 %, а в Данії, США – до 80 % [8, с. 236]);

12) високий рівень тінізації вітчизняної економіки.

Банкрутство підприємства є наслідком одночасного впливу на нього усіх цих чинників. Утім у розвинутих країнах з ринковою економікою, зі стійкими політичною та економічною системами банкрутства переважно на 1/3 зумовлені зовнішніми чинниками і на 2/3 – внутрішніми. Отже, можна дійти висновку, що, по-перше, процеси банкрутства господарюючих суб'єктів за умов їх неналежного регулювання можуть завдати великої шкоди економіці держави, а по-друге, саме держава має опікуватися зменшенням впливу на національні підприємства зовнішніх ризиків. А для цього необхідно мати адекватну законодавчу базу [9, с. 11].

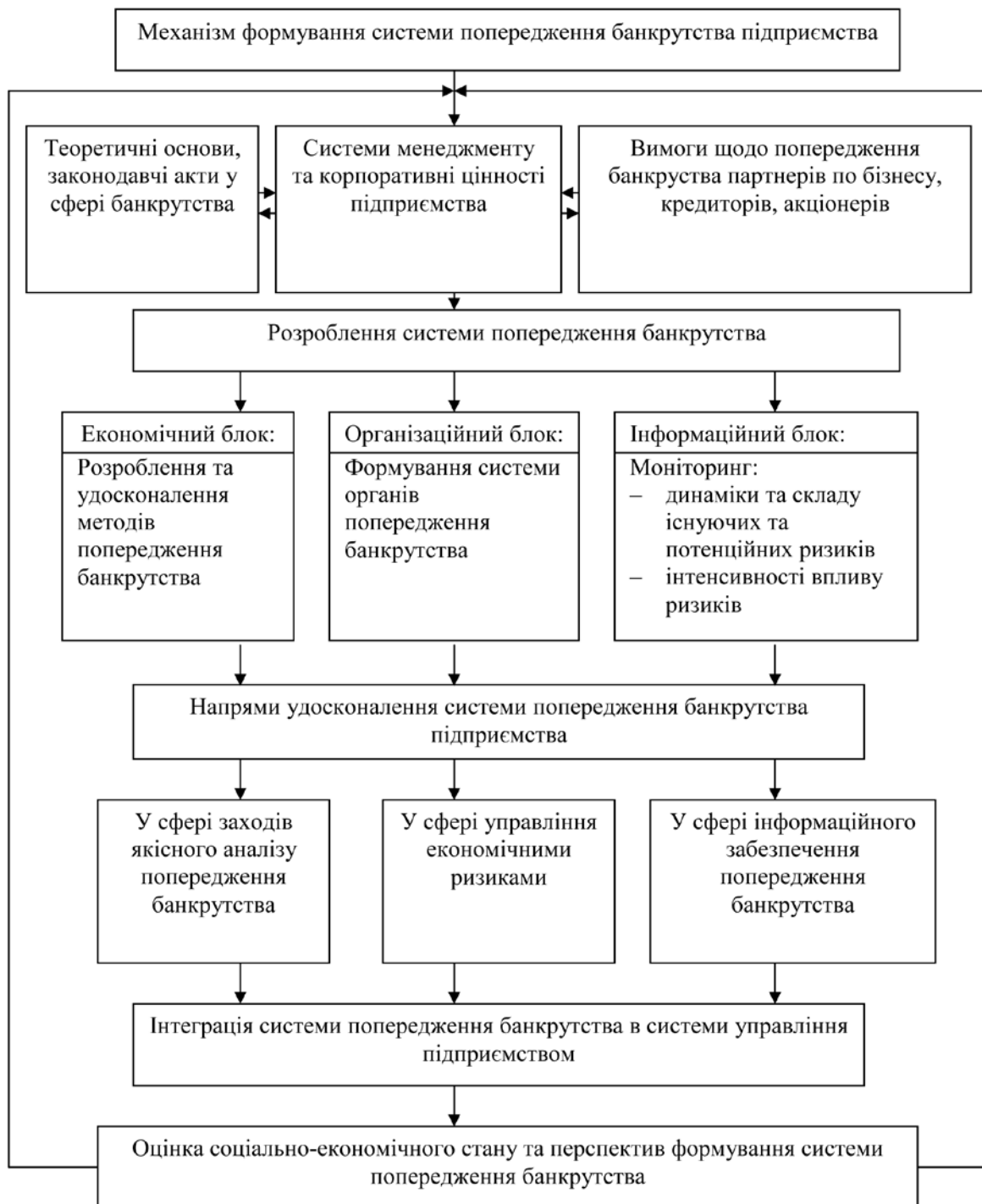
Загалом причини виникнення банкрутства підприємств та організацій можна поділити за ознаками на певні види (див. таблицю).

Класифікація причин банкрутства підприємств

№ з/п	Ознаки причин виникнення банкрутства	Види причин банкрутства підприємств
1	За способом закріплення	нормативно-законодавчі (формальні) неправові/ незаконні (неформальні)
2	За рівнем керованості	керовані потенційно керовані некеровані
3	За періодом впливу	статичні динамічні
4	За елементами виникнення	соціальні психологічні економічні природно-екологічні політичні адміністративно-законодавчі науково-технічні організаційні
	За місцем виникнення в організації	корпоративні підрозділів
5	За рівнем виникнення	стратегічні операційні
6	За механізмом дії	прямі непрямі
7	За етапами функціонування підприємства	причини на етапі створення підприємства причини на етапі зростання та зрілості причини на етапі ліквідації підприємства
8	За масштабами	глобальні регіональні місцеві галузеві
9	За видами залучених ресурсів	інформаційні енергетичні фінансові матеріальні трудова
10	За етапами діяльності у певній сфері	входу на ринок функціонування виходу з ринку

Отже, проаналізувавши статистичні дані та причини виникнення банкрутства, доходимо висновків, що найбільша кількість банкрутств буває в економіці країни, яка переживає спад або трансформацію. Аналогічна ситуація спостерігається і в галузях. Якщо галузь перебуває на завершальній стадії фази розвитку або на ринку відбувається падіння попиту на її продукцію, то кількість банкрутств істотно зростає. Іншими важливими причинами банкрутства є внутрішні проблеми самого підприємства. Тому в подальшому необхідно розробляти підходи щодо різних етапів розвитку економіки, галузі та підприємства.

Формування системи попередження банкрутства на підприємстві необхідно здійснювати в чітко визначеній послідовності. Ми запропонували схему механізму формування та інтеграції системи банкрутства в системи управління підприємством (рисунок).

Схема механізму формування системи попередження банкрутства на підприємстві

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, удосконалено поняття банкрутства підприємства завдяки зазначенню, що кредитор не завжди отримує повне відшкодування боргів у результаті застосування процедури банкрутства. Дістала подальший розвиток класифікація причин банкрутства підприємства. На відміну від прийнятого у літературі поділу на внутрішні та зовнішні причини, в роботі запропоновано такі ознаки поділу: спосіб закріплення, рівень керованості, період впливу, елементи виникнення, місце виникнення в організації, рівень виникнення, механізм дії, етапи функціонування підприємства, масштаби, види залучених ресурсів, етапи діяльності у певній сфері.

Наведена схема фактично є планом подальших досліджень. Основний акцент при цьому доцільно робити на напрямках удосконалення системи банкрутства підприємства та на її інтеграцію в системи управління підприємством, оскільки попередні блоки детально висвітлені в науковій літературі [1, 7–9].

Для удосконалення системи попередження банкрутства підприємства у сфері якісного аналізу необхідно розв'язати багато завдань, а саме: уточнити поняття банкрутства та класифікувати причини виникнення банкрутства; чітко виділити недоліки управління банкрутством в Україні; порівняти вітчизняний та зарубіжний досвіди у сфері запобігання банкрутству. У сфері управління ризиком необхідно: запропонувати класифікацію ризиків за рівнем інтенсифікації впливу на підприємство залежно від життєвого циклу підприємства та галузі; проаналізувати існуючі підходи щодо кількісної оцінки економічного ризику та запропонувати нові, які б підвищили точність результатів; запропонувати методикку ідентифікації ризиків банкрутства підприємства. У сфері інформаційного забезпечення доцільно запропонувати модель інформаційної системи, яка б оперативно та адекватно надавала інформацію системі менеджменту про рівень та ймовірність ризиків банкрутства підприємств.

1. Терещенко О.О. *Фінансова санація та банкрутство підприємств*. – К.: КНЕУ, 2004. – 412 с.
2. Удовиченко О. *Вдосконалення процедури банкрутства – нагальна потреба часу* // www.yur-gazeta.com/writer.
3. Закон України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” // www.gov.ua.
4. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. *Фінансовий словник*. – Львів.: Вид-во “Центр Європи”, 1997. – 576 с.
5. Лукінов І.І. *Економічні трансформації наприкінці 20-го сторіччя* // <http://e2000.kyiv.org>.
6. Козлов С. *Основні складові механізму банкрутства* // www.yur-gazeta.com/writer/447.
7. Грачов В.І., Косарева І.П., Прохорова В.В., Кузенко Т.Б. *Управління фінансовою санацією*. – Харків: ВД“ІНЖЕК”, 2004. – 208 с.
8. Терещенко О.О. *Антикризове фінансове управління на підприємстві: Монографія*. – К.: КНЕУ, 2004. – 268 с.
9. Коплюк О.І., Штангрет А.М. *Фінансова санація та банкрутство підприємств*. – Львів: УАД, 2005. – 152 с.